

شعر ساختمان

(معرفی و نقد گونه‌ای شعری در زبان فارسی)

فاطمه امیری

(دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی (گرایش ادبیات غنایی) دانشگاه اصفهان)

Fatima_ amiri@yahoo.com

علی اکبر احمدی دارانی

(نویسنده مسئول) دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان

aa.ahmadi@ltr.ui.ac.ir

چکیده

یکی از انواع شعر فارسی توصیف عمارت‌ها و ساختمان‌هاست. شعر ابنیه در تاریخ هزارساله‌ی شعر فارسی، نمونه‌های فراوان دارد و از آنجاکه تاکنون پژوهشگران به تجزیه و تحلیل و بیان ویژگی‌های آن به عنوان نوع ادبی مستقلی نپرداخته‌اند، چندان شناخته شده نیست. توصیف بناها و ساختمان‌ها برای شاعران فرصتی ایجاد می‌کرده است که علاوه بر ثبت و ماندگاری نام و تصویر عمارت در اشعار، به مدح ممدوح یا بانی بنا پردازند و قدرت و مهارت خود را در شاعری نیز نشان دهند. در این جستار اشعار ساختمان از لابلا‌ی صفحات بیش از سیصد متن فارسی، چون دیوان‌های شاعران، کتاب‌های تاریخ و تذکره، استخراج و بنابر ترتیب تاریخی از قدیم به جدید نقد و تحلیل شده است. حاصل این پژوهش که همه‌ی ادوار شعر فارسی را دربر گرفته، نشان می‌دهد، بیشترین اشعار ساختمان در دوره‌های صفویه و قاجار، و در قالب قصیده، قطعه و مثنوی بوده و به منظور مدح، وصف و ثبت تاریخ سروده شده است. از میان شاعرانی که در این موضوع طبع‌آزمایی کرده‌اند، عبدی بیگ شیرازی متخلص به نویدی در دوره‌ی صفویه و فتحعلی خان صبا در دوره‌ی قاجار، دو شاعر شاخص و پیشگام هستند. در این جستار علاوه بر تبیین ویژگی‌های هنری و ادبی شعر ساختمان اعم از؛ اغراض شعری، درونمایه، ساختار، قالب و وجوه بلاغی که به

شناسایی دقیق و همه جانبه‌ی این نوع ادبی می‌انجامد، به رابطه‌ی این اشعار با معماری اصیل ایرانی نیز پرداخته شده است که در پژوهش‌های معماری می‌تواند راهگشا باشد.

واژه‌های کلیدی: بنا، شعر ابنیه، شعر ساختمان، عمارت، وصف.

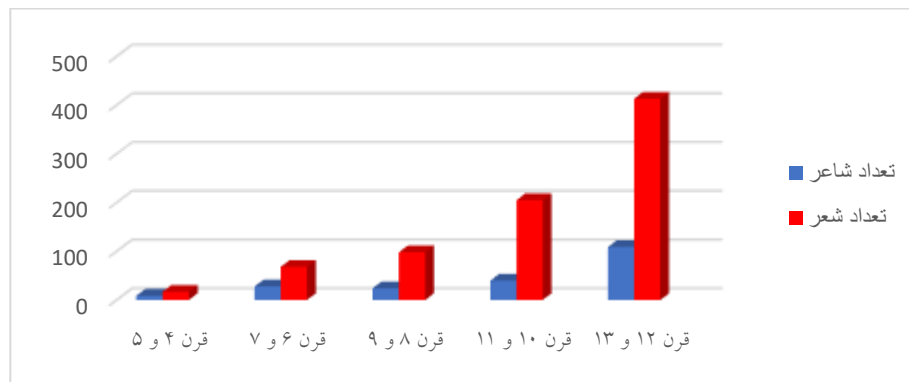
۱. مقدمه

توصیف بناها در تاریخ شعر فارسی قدمتی هزارساله دارد و در تمام دوره‌های آن قابل جستجو است. ممدوحان هنگامی که عمارتی می‌ساختند، از فضلا و شعرای دربار می‌خواستند که شعری در توصیف آن بسرایند تا در ضمن وصف بناها، نامشان در دیوان‌های شعر ماندگار شود.^۱ برای شاعران نیز یکی از موضوعاتی که هم می‌توانست رضایت و در نهایت، صله‌ی ممدوحان را جلب کند و هنرمندی و استادی سراینده را نیز نشان دهد، توصیف عمارت‌های ساخته شده به فرمان ممدوحان بود.

در پژوهش حاضر برای آنکه بتوان سیر تحول این نوع ادبی را به صورت نسبتاً کامل نشان داد، تمام گستره‌ی شعر فارسی در نظر بوده است، زیرا منحصرکردن تحقیق در انواع ادبی، به یک دوره‌ی خاص، به شناختی دقیق و کامل از آن نوع/انواع ادبی نخواهد انجامید؛ بنابراین در ابتدا فهرستی از متون نظم و نثر (دیوان‌های شعر، تذکره‌ها، تواریخ و...) - بالغ بر سیصد متن - آماده شد و پس از جستجو، بیش از هشتصد شعر ساختمان در منابعی از هزار سال شعر فارسی، بنابر ترتیب تاریخی از قدیم به جدید فراهم آمد (رک: جدول و نمودار ۱). و در گام بعد اغراض، قالب، ساختار، درونمایه و وجوه بلاغی آن نقد و تحلیل گردید. در این جستار علاوه بر شناسایی دقیق این نوع ادبی، اطلاعات بسیار سودمندی به دست آمد که نه تنها در پژوهش در شعر و ادبیات فارسی، بلکه در پژوهش‌های مربوط به معماری، جامعه‌شناسی، تاریخ، بوم‌شناسی و سیاست نیز به کار می‌آید.

ماده تاریخ	نوع بنا			قالب					تعداد اشعار ساختمان در ادوار شعر فارسی			تعداد کل اشعار	تعداد	
	بناهای عمومی			عمارت سلطنتی	سایر	رباعی	مثنوی	قطعه	قصیده	سایر ادوار	دورهی قاجار			دورهی صفویه
	سایر	مسجد	حرم											
۳۴۸	۳۴۳	۵۲	۶۴	۳۴۱	۱۳	۲۳	۱۱۹	۲۳۷	۴۰۸	۲۳۸	۳۱۷	۲۴۵	۸۰۰	تعداد
%۴۳,۵	%۴۲,۷۵	%۶,۵	%۸	%۴۲,۶۲	%۱,۶۲	%۲,۹	%۱۴,۹	%۲۹,۶	%۵۱	%۲۹,۴	%۴۰	%۳۰,۶	%۱۰۰	درصد

۱. جدول اشعار ساختمان در ادوار شعر فارسی

۱. نمودار شاعران و شعر ساختمان

۱.۱. پیشینه‌ی تحقیق

با آنکه تعداد این نوع شعر در متون فارسی بسیار زیاد است، تاکنون به جز در موارد معدودی به پژوهش درباره‌ی آن نپرداخته‌اند. شعر ساختمان برای نخستین بار در کتاب «انواع شعر فارسی (۱۳۷۲)» تألیف منصور رستگار فسایی، به عنوان یک نوع شعری مطرح شده است. مؤلف در این کتاب به طور اجمالی، شعر ساختمان را با ذکر نمونه‌هایی از شاهنامه‌ی فردوسی و دیوان فرخی سیستانی و جنات عدن‌عبدی‌بیگ شیرازی معرفی کرده و رواج سرایش صورت مستقل آن را از قرن دهم به این سو دانسته است.

تعدادی از پژوهشگران معماری و پژوهش هنر برخی اشعار ساختمان را فارغ از جنبه‌ها و ویژگی‌های ادبی و هنری صرفاً از نظر معماری دوره‌ی صفویه تحلیل کرده‌اند؛ نازنین شهیدی مارنانی در مقاله‌ای با عنوان «باغ سعادت آباد اصفهان در آیین‌های مثنوی گلزار سعادت (۱۳۹۵)» کوشیده است از طریق تحلیل محتوای این متن و در موارد ممکن با تطبیق اطلاعات آن با دیگر منابع، تصویری از اجزای معماری باغ سعادت‌آباد،

ارائه دهد و در نهایت، طرحی کلی از پلان این باغ را ترسیم کند. سمانه یاراحمدی، محمدجواد مهدوی نژاد و مجتبی انصاری در مقاله «بازخوانی باغ سعادت/آباد قزوین براساس اشعار عبدی بیگ شیرازی...» (۱۳۹۶)، به بازخوانی طرح این مجموعه باغ حکومتی براساس اشعار عبدی بیگ شیرازی و مطابقت آن با دیگر متون و اسناد تاریخی پرداخته‌اند. مقاله‌ی «نقش اسنادی ادبیات منظوم در بازنمایی بناهای تخریب شده صفوی...» (۱۴۰۱) که در مورد عمارت بهشت آیین در مثنوی‌نامه‌ی میرزا محمدعلیا نصرآبادی است، آخرین پژوهشی است که در این زمینه منتشر شده است.

۲. بحث و بررسی

در این پژوهش برای شناسایی و معرفی همه جانبه‌ی اشعار ساختمان به عنوان یک نوع ادبی اغراض، قالب، ساختار، درونمایه، مناسبات و وجوه بلاغی آن نقد و تحلیل گردیده و در پایان به رابطه‌ی این اشعار با معماری اصیل ایرانی نیز پرداخته شده است.

۲.۱. اغراض

شاعران در سرودن شعر ساختمان، اغراضی چون «وصف»، «مدح»، «تاریخ» و «اندرز» را در نظر داشته‌اند. تمایز این اغراض در یک شعر بسیار دشوار است؛ اما در بیشتر موارد یکی از این اغراض در شعر بارزتر است. (رک: نمودار ۲).

۲.۱.۱. مدح

مدح را می‌توان مهمترین غرض شعری در این نوع ادبی به حساب آورد. در بسیاری از این اشعار اگرچه عمارت به طور دقیق و مفصل وصف شده باشد، اما غرض اصلی، مدح ممدوح بوده است. در این اشعار شاعر از وصف عمارت به منظور دستمایه‌ای برای مدح استفاده می‌کند. مدح بیشتر در اشعار متقدمان مانند انوری و امیرمعزی و در اشعار دوره‌ی بازگشت مانند صبای کاشانی وجود دارد (رک: نمودار ۲).

آسمان بی‌مدار است این حصار استوار آفتاب بی‌زوال است این مبارک شهر یار

(امیر معزی، ۱۳۸۹: ۴۰۴)